

Seniorforsker Vidar Ringstad, Telemarksforsking-Bø. Notat 17.3. 2005.

Den nye bokavtalen: Noen frimodige betraktninger om særinteresser, retorikk og prissystem for bøker.

Selv om den nye bokbransjeavtalen (eller bokavtalen som den nå heter) omfatter mange elementer som regulerer forholdet mellom partene i bokbransjen, er det fortsatt spørsmålet om faste og frie bokpriser som er det alt overskyggende temaet. Dette har vært diskutert i årevis, uten at det er kommet til noen avklaring av hvilken litteraturpolitisk betydning valg av prissystem egentlig har. Men i mangel på saklig holdbare argumenter, har retorikken blomstret. Mitt favorittsitat i den forbindelse er et vedtak fattet av Europaparlamentet, med en ordlyd som trolig er hentet direkte fra et eller annet lobbydokument utarbeidet av tunge særinteresser i europeisk bokbransje (European Parliament, 2002, s. 6):

”...it (dvs. Europaparlamentet) believes that the fixing of book prices, in which a number of member States engage, safeguards the existence of numerous independent publishing houses, helps to preserve and promote varied literary production, freedom of opinion and independence of research, science and teaching and – in common cross-border linguistic areas – to promote the European idea and ensures, without direct or indirect government aid, a dense network of bookshops, giving the reader an extensive, high-quality and easily accessible supply of books.”

Det må være tillatt å spørre om noe fornuftig menneske kan være mot faste bokpriser, hvis substansen i dette sitatet var i rimelig samsvar med virkeligheten. Denne retorikken er blitt gjentatt gang på gang de siste årene, senest i Dagbladet og Aftenposten for få dager siden. Der karakteriserer sentrale aktører i norsk bokbransje motstandere av faste priser nokså direkte som markedsfundamentalister og kulturpolitiske barbarer, oppsatt på å rive ned et avtaleverk av enestående kulturpolitisk verdi. For fastpristilhengernes frontsoldater er det faktisk kjetterisk til og med å stille *forsiktige spørsmål* om fastprissystemets kulturpolitiske velsignelser. Dette oppdaget jeg til min store overraskelse i forbindelse med en utredning om norsk bokbransje for Norsk kulturråd som jeg har vært med på (Ringstad og Løyland, 2002). Reaksjonen var omtrent som jeg kan forestille meg i et møte i Indremisjonen om noen der tillater seg å stille spørsmål om jomfrufødselen eller oppstandelsen. Den engelske kulturøkonomen Alan Peacock synes jeg treffer ganske godt atferd og argumentasjon til de

Telemarksforsking-Bø

aktuelle talsmenn for norsk bokbransje i sin karakteristikk av kulturens talsmenn i samfunnsdebatten mer generelt (Peacock, 1991, s. 7-8):

” They claim, as other associations do, that support of their interest is synonymous with the general interest of society... [and they] seek to convince government and voters that suppliers of cultural goods are better placed than others to device and even to direct cultural politics.”

Det er klart at bokbransjens folk har store kunnskaper om det de driver på med, kunnskaper som er uunnværlig bl.a. når en god litteraturpolitikk skal utarbeides. Men det må være en siste, overordnet, nøytral instans som har siste ordet, også reelt. Det bør altså ikke være slik at norsk litteraturpolitikk til en hver tid er det bokbransjen selv kommer fram til bør være norsk litteraturpolitikk. Det ville være som å overlate kostholdspolitikken her i landet til Norges Bondelag.

Debatten så langt om faste og frie bokpriser har gjort at en i realiteten har mistet fokus på det saken egentlig gjelder, nemlig god tilgjengelighet for befolkningen av et rikt utvalg av god litteratur i en tid med store strukturelle forandringer både for bokbransjen og i samfunnet mer generelt. At debatten har vært så dominert av retorikk, kan bare tjene bestemte særinteresser i bokbransjen som av en eller annen grunn ikke liker frie bokpriser, kanskje rett og slett fordi det innebærer forandringer i deres rammevilkår. Jeg tillater meg derfor å trekke fram en del faktiske forhold så langt jeg har vært i stand til å kartlegge dem. Oversikten er nokså fragmentarisk og viser klart den store mangelen det er på systematisk litteraturøkonomisk forskning, også internasjonalt – i motsetning til store deler av det kulturøkonomiske saksområdet for øvrig (jf. Ringstad, 2005).

Bokbransjen er den bransjen som ved siden av landbruket er mest gjennomregulert her i landet. Den bærer sterkt preg av sitt forbilde, *Börsenverein des Deutschen Buchhandels*, helt siden den organiserte handelen med bøker startet opp i Norge midt på 1800-tallet. Denne organisasjonen fikk gjennomført avtaler om faste bokpriser selv om tyske forlag faktisk kjempet imot i nesten hundre år (Bittlingmayer, 1988, s. 790). De likte antakeligvis ikke forandringer i sine rammevilkår de heller! Tilsvarende avtaler har en, og har en hatt, også i mange andre europeiske land. Den mest kjente og mest omtalte er den britiske *Net Book Agreement* (NBA) som ble innført på slutten av 1800-tallet, og som ble formelt opphevet i 1997 (reelt et par år før). Det sentrale elementet både i NBA og i alle andre kloner av det tyske reguleringsystemet er fast pris på bøker ved salg til sluttbruker, bestemt av forlagene, såkalt *resale price maintenance* (RPM). Dette fjerner mulighetene for priskonkurranse på detaljistledet. For økonomer er det et faktum med utsøkt ironi at det var nyklassikernes bibel,

Telemarksforsking-Bø

George Marshalls *Principles of Economics* som ble prøveklut for RPM i England. Her var det en forlegger som gikk i spissen, Frederick Macmillan, mens Marshall naturlig nok hadde klare innvendinger. I en korrespondanse mellom dem (jf. Guillebaud, 1965) finner en igjen en god del av de argumenter for og imot faste priser som har preget debatten senere.

Bokbransjen utgjør en sentral og meget interessant del av Europas kulturøkonomiske historie og bransjens sterke organisasjoner har atskillig lengre røtter enn tilbake til 1800-tallet. Faktisk var det et karakteristisk trekk allerede på 1400-tallet da bokproduksjonen skjøt fart for alvor på grunn av trykkekunsten. Også i den forbindelse har jeg et favorittsitat. Det forteller hva som skjedde da han som finansierte Gutenbergs produksjon av den berømte første trykte utgaven av bibelen, Johan Fust, prøvde å få igjen noe av sine utgifter (Goldschmidt, 1943, sitert fra Eisenstein 1993, s. 19-20):

”And where did he turn first of all to convert his Bibles into money? He went to the biggest university town in Europe, to Paris, where ten thousand or more students were filling the Sorbonne and the colleges. And what did he, to his bitter discomfiture find there? A well organized and powerfull guild of the booktrade, the Confrérie des Libraires, Relieurs, Enlumineurs, Ecrivains et Parcheminiers... founded in 1401.... Alarmed at the appearance of an outsider with such an unheard of treasure of books; when he was found to be selling one Bible after another, they soon shouted for the police, giving their expert opinion that such a store of valuable books could be in one man’s possession only through the help of the devil himself....”

Det er flere poenger som er verdt å ta med seg i forbindelse med dette sitatet. Det som er det mest i iøynefallende er det bakstreverske i de organisasjonene det her er snakk om. De forsvarer naturligvis sine egne interesser og det var fullt legitimt da som nå. Problemet rent kulturpolitisk er at dette meget vel kan komme på tvers av fellesskapets interesser som åpenbart er knyttet til billigere bøker enn det håndkopi-teknologien muliggjorde. Det er en god illustrasjon på at en langt fra kan være sikker på at kulturens egne representanter ivaretar fellesskapets interesser når det er konflikt mellom dem og deres egne. Tvert imot. I tillegg finner en blant kulturarbeidere et minst like stort innslag som i samfunnet for øvrig av personer som helst ser at verden forblir å være som den var, som oppfatter det nye som ukjent, uforståelig, forflatende og farlig, jf. følgende fornøyelige vurdering av forfatteren Johs Lunde i 1944, i følge Kalvø (1987), s. 7:

”Det snakkes så meget i våre dager, men samtaler så lite. Hvem har hatt tid til den gode samtale, hvem har eiet den indre ro og samling som det gode tankebytte krever? Avislesningens og magasinlitteraturens og jazzens tid er blitt frasenes og svadaens og jargongens. Det er blitt like lite tid til samtale som til brevskrivning; telefonen og brevkortstilen har samme rastløse rytmen.”

Telemarksforskning-Bø

Og Are Kalvø legger lakonisk til: *Etter den tid har det bare gått nedover*. Antakelig var det bra at Johs. Lunde ikke ante hvilken utvikling verden sto overfor etter at han skrev dette. Det er jo ikke mindre enn en revolusjon, men uten at menneskeheten har gått av skafet og samfunnet gått i oppløsning av den grunn. Vi har jo bl.a. fått en enestående forbedring av tilgjengeligheten på kulturgoder for folk flest, også tradisjonell kultur. Mange kunstnere som har arbeidet innen tradisjonelle kunstarter (også forfattere) har oppdaget at dette ikke bare skaper problemer. Det åpner også for nye muligheter som de har visst å utnytte – til glede både for dem selv og publikum. Det var akkurat det mange i de tradisjonelle bokbransjeyrkene på Gutenbergs tid også oppdaget. Hans oppfinnelse skapte problemer, men også nye muligheter og det ble også utviklet nye spesialiteter som ingen hadde hørt om før, akkurat som i vår tid bl.a. i forbindelse med den digitale kulturen.

Historien om Johan Fust viser i tillegg betydningen av kommersielle interesser for den kulturelle utviklingen. Om han fikk igjen sine penger, får vi ikke vite noe om. Historien slutter med at han måtte rømme for livet fra Paris og berget på den måten både seg selv og de eksemplarene han hadde igjen av Bibelen. Det var betydelig risiko knyttet til kommersiell bokbransjevirkosomhet allerede da med andre ord. Hva Johan Fust fikk ut av det hele, er altså uklart. Det som derimot er helt udiskutabelt, er den uvurderlige kulturelle betydningen hans investeringer bidro til. Og Johan Fust er langt fra enestående. Det var således kommersielle interesser i Venedig som sørget for å få spredd de greske og latinske tekstene som er selve grunnmuren i den europeiske kulturarven (Cowen, 1998, s. 58). Et tredje eksempel er handelsmennene i Venedig som ble en viktig kanal for kulturelle impulser fra den muslimske delen av Middelhavsområdet. Bl.a. hentet de til Europa og spredte kunnskaper om det hindu-arabiske tallsystemet som vi bruker i dag. Det fikk enormt stor betydning, ikke bare fordi det gjorde kalkyler i tilknytning til handel m.v. mye lettere (prøv å føre regnskap med romertall som XVII, DMIV, IX, for eksempel!). Det medførte også at matematikken fikk en ny giv i Europa på 1400-tallet (Swetz, 1987). Tallrike andre eksempler kunne ha vært nevnt. Ja, handelsvirkosomhet, kapitalisme og trykkekunst var således en forutsetning for både renessansen og reformasjonen!

Likevel er det god takt og tone i store deler av norsk kulturliv å snakke nedsettende om kommersielle interesser i forbindelse med kultur; at det her er snakk om en grunnleggende konflikt. Det er ikke tilfelle. Det som er de faktiske forhold er at det i stor grad er sammenfall mellom kommersielle og kulturelle hensyn. Norsk bokbransje er egentlig et godt eksempel på det. Men i noen tilfelle er det, eller kan det være, konflikt slik vi har vært inne på tidligere. Den menneskelige natur tilsier at en ikke kan stole på at aktørene da prioriterer kulturelle

Telemarksforsking-Bø

hensyn framfor sine egne. En god litteraturpolitikk er karakterisert ved at en utnytter de muligheter som ligger i det første samtidig som en passer på hva aktørene foretar seg i sistnevnte tilfeller. Dette er helt analogt med politikken på andre områder.

Ettersom forfatterens interesseorganisasjoner er blant de som roper høyest om kommersialismens destruktive virkninger på kulturen, er det grunn til å påpeke (selv om det egentlig skulle være unødvendig) at de er ikke noe mindre kommersielle enn andre aktører i bokbransjen. De skal jo ivareta medlemmenes økonomiske interesser og det er ikke mindre kommersielt enn når for eksempel et forlag søker å tjene penger på sin virksomhet, eller Bokhandlerforeningen ivaretar sine medlemmers økonomiske interesser. At de søker å gi inntrykk av noe annet, er en annen sak: *"They claim, as other associations do, that support of their interest is synonymous with the general interest of society"* for å gjenta noe av sitatet av Alan Peacock ovenfor. Det virker faktisk som om en del sentrale representanter for særinteresser i bokbransjen tror på sin egen retorikk i den forbindelse; at de faktisk betrakter seg som fellesskapets talsmenn.

Retorikken har altså dominert debatten om faste og frie bokpriser og jeg går ut fra at denne høringsrunden blir en ny mannjevning mellom retorikerne. Dette er en debatt jeg ikke har noe å bidra med. Jeg mener nemlig at det er ganske klart at det ikke er mulig å fastslå på rimelig sikkert grunnlag at et prissystem er vesentlig bedre enn det andre. Dette er i hvert fall hovedkonklusjonen i en analyse som jeg har gjennomført (Ringstad, 2004 som er en videreføring og videre bearbeidelse av kapittel 6 i Ringstad og Løyland, 2002). Det søkes der å utnytte relevant økonomisk teori, tilgjengelig informasjon om erfaringene fra land som har frie priser (så som Sverige og Finland) sammenliknet med land som har faste priser (så som Danmark og Norge) og hva som har skjedd med land som har gått over fra faste til frie priser, spesielt UK. Ingen av disse innfallsvinklene gir noen klare indikasjoner på at ett av prissystemene er klart best. Til sammen gir de derfor et rimelig godt grunnlag for å hevde at forskjellene ikke kan være store. Dette er egentlig ikke noen ny og banebrytende konklusjon. Den amerikanske økonomen T. R. Overstreet kom til nøyaktig samme konklusjon i en bredt anlagt evaluering for mer enn 20 år siden. Hans hovedkonklusjon er (Overstreet, 1983, s. 1):

"Neither the economic theories nor the existing empirical evidence offer overwhelming support to any single view concerning RPM. A single view is simply not tenable on the basis of current theory. Neither is it well supported by available empirical evidence."

Telemarksforsking-Bø

Dette betyr ikke at det ikke er mulig å påvise forskjeller ved mer partielle problemstillinger. Teoretiske analyser er populære i den forbindelse. Med bestemt fokus er det fullt mulig å sannsynliggjøre at for eksempel faste priser er bedre enn frie. Men med et annet fokus, kan en komme til motsatt konklusjon. Det er da også typisk at renteoretiske analyser kan brukes til å bevise omtrent hva som helst. De er med andre ord nokså verdiløse *alene* i en mer seriøs og fullstendig evaluering. I den forbindelse kan de kun gi grunnlag for spørsmål og hypoteser som i siste omgang bare kan besvares og belyses ved faktiske forhold – hvordan forholdene er i praksis. Et teoribasert svar på spørsmålet om hvilket prissystem som er best, ville kreve informasjon om en lang rekke forhold. Det gjelder bl.a. hvor pris- og inntektsfølsom etterspørselen etter bøker er, hvilken betydning priskonkurranse på detaljistleddet har for kostnadseffektiviteten og hvilken betydning bokprisene har for antall utsalgssteder. Videre har maktforholdene i bransjen betydning, både på forlagssiden og på detaljistleddet (og også når det gjelder vertikal integrasjon som vi har sett klare tendenser til her i landet de siste ti årene), art og omfang av usikkerhet og tilhørende økonomisk risiko knyttet til bokutgivelser og bokomsetning, hvor prisbevisste kundene er overfor prisforskjeller mellom utsalgssteder, hvilken betydning utsalgsstedene faktisk har for å få dekket kundenes informasjonsbehov for bøker. Og en lang rekke andre strukturelle og atferdsmessige forhold som en har bare meget begrenset informasjon om. Det er derfor ikke så rart at det vesle en har av slike analyser gir svært lite entydige resultater.

Komparative analyser er noe enklere å gjennomføre. Og det sier seg nesten selv at når ellers så vidt like land som Danmark, Finland, Norge og Sverige ser ut til å greie seg like bra litteraturpolitisk, på tross av ulike prissystem, kan det ikke være snakk om store forskjeller mellom systemene. Det kan da umulig være noen her i landet som i fullt alvor vil hevde at Finland og Sverige ligger langt etter oss når det gjelder lesing og bokkonsum? Men når en hører retorikken til forsvarerne av faste priser her i landet, kan en vanskelig trekke noen annen konklusjon. Eller er det slik å forstå at frie priser er spesielt skadelig i Norge – i motsetning til i Finland og Sverige? Da må en i så fall forklare hva det er som er så spesielt med Norge i denne forbindelse. På den andre siden kan en heller ikke si at Danmark og Norge kommer dårlig ut sammenliknet med Finland og Sverige.

Samme bilde tegner seg om en studerer hva som har skjedd i land som har skiftet prissystem. Den engelske økonomen Francis Fishwick er vel den som har studert spørsmålet om faste og frie priser mest inngående, og i motsetning til de fleste andre som har tatt for seg dette problemkomplekset, har han søkt å foreta systematiske og bredt anlagte empiriske kartlegginger av de forhold som har betydning i sakens anledning, bl.a. slike som er omtalt

Telemarksforsking-Bø

ovenfor (fullstendige referanser er gitt i Ringstad, 2004). I sine tidlige analyser hellet han i retning av at et fastprissystem for bøker var best (jf. for eksempel Fishwick, 1989, s. 44-45). I den siste analysen som er en oppsummering av erfaringene etter at UK gikk over til frie priser i 1995, er han tydeligvis atskillig mer i tvil, jf. Fishwick, 2001, s. 21):

”Does this (dvs. den positive utviklingen for de fleste bokkjøpere, forlag og bokhandlere etter at fastprisen (RPM) ble opphevet) mean that the book trade wasted a lot of time, effort and money before 1995 in trying to defend the NBA, when RPM was actually holding the market back? Is there a lesson here for other countries that have retained the RPM?”

The Restrictive Practice Court kom da også til at de argumenter som domstolen hadde lagt til grunn for å godta RPM i 1962 ikke lenger var gyldige (jf. Utton, 2000). RPM ble derfor formelt opphevet i 1997. Dette faller godt inn i en mer generell trend i retning av liberalisering av konsumgodemarkedene i UK. På 1950- og 1960-tallet var faste priser vanlig og ble anvendt på et bredt spektrum av varer, bl.a. tobakk, sukker, audioutstyr, tannkrem, farmasøytiske produkter, vin og gullsmedvarer. Dette systemet er etter hvert blitt forbudt av konkurransemyndighetene fordi det antas å hindre effektiv konkurranse på detaljistledet. RPM omfattet således 44 % av konsumvarene i 1962. Ti år senere var denne andelen redusert til 2 % (Utton, 2000, s. 124). I 1985 ble faste priser bare anvendt på bøker og farmasøytiske produkter (Fishwick, 1985, s. 1). I 1995 gikk en altså over til frie priser på bøker og i 2001 også for farmasøytiske produkter.

I Norge har det vært en tilsvarende trend i retning av mindre omfattende reguleringer de siste tiårene. Denne utviklingen har også preget utviklingen av bokbransjeavtalen som har vært revidert med jevne mellomrom, selv om reguleringene i vesentlig grad har vært opprettholdt. Fra midt på 1980-tallet hadde en således fastpris i utgivelsesåret og de to påfølgende årene. Dessuten kunne forlagene gripe inn og opprettholde fastprisen dersom det ble ansett for ønskelig. I avtalen fra 1998 er fastprisperioden redusert til ett år etter utgivelsesåret, og også andre reguleringer ble modifisert. Dette har ikke bare vært et resultat av påtrykk fra konkurransemyndighetene. Sentrale aktører i bokbransjen har også sett behovet for en liberalisering. Således uttalte tidligere økonomisjef i Gyldendal Nils Kåre Jacobsen (Jacobsen, 1990, s. 207):

”I årene fremover er det meget som taler for at bransjeavtalen trenger en ytterligere liberalisering mot en mer forretningsmessig og friere samhandel. Det kan eksempelvis bety at fastpristiden bør forkortes, fordi bøker har kortere levetid enn før og må realiseres raskere av økonomiske hensyn. Det kan videre bety at rabattsystemet bør omlegges for å stimulere til rasjonelle innkjøp, og at det eventuelt

Telemarksforsking-Bø

gis enda bedre muligheter for forretningsmessige avtaler mellom forlag og bokhandel. Det kan synes rimelig å drøfte kortere betalingsterminer, og forholdene bør muligens legges til rette for et noe friere valg av salgskanaler.”

Det som står her er egentlig en ganske god prognose på utviklingen etter at det ble skrevet. Og nå ligger det an til en ytterligere liberalisering. Dette gjelder enten en legger til grunn det forslaget som ble framforhandlet høsten 2004 eller myndighetenes høringsnotat. Ettersom disse to dokumentene trolig vil utgjøre ytterpunktene for avtalens endelige utseende, kan en si med sikkerhet at det framtidige norske systemet knapt kan kalles fastprissystem i det hele tatt. Det er et hybridsystem som så vidt vites ikke har vært prøvd før. Dette gjelder spesielt at det er kombinert med et rabattsystem der rabatten vil være regulert. Det som er vanlig i et friprissystem, er at det kjøres større rabatter på et avgrenset antall titler. Det norske systemet vil kanskje invitere til rabatt i bredden, og hvordan dette i så fall vil virke, er ikke så godt å si.

Det følger av det jeg har sagt ovenfor at jeg ikke tror på noen dramatiske endringer i norsk bokbransje på grunn av denne liberaliseringen. Jeg er således ikke en gang sikker på om det vil føre til billigere bøker slik enkelte fripristilhengere håper på. En ting er rabatt på detaljistleddet. En annen ting er den bruttopris som forlagene setter. Her vil de store forlagsgrupperingene spille en avgjørende rolle. Både av den grunn – og mer generelt bør de store aktørene i bransjen overvåkes. Det er jo de som har en posisjon som kan medføre eventuelle negative kulturpolitiske virkninger av endringer i rammebetingelsene. Både mangfold og tilgjengelighet tilsier dessuten at en holder øye med de små enhetene både på forlags- og bokhandelsiden. Men alt dette er egentlig noe som bør gjøres av litteraturpolitiske hensyn uansett prissystem.

Det følger også av det jeg har sagt at både bokbransjen og publikum ville kunne leve med nåværende fastprissystem. Når jeg likevel heller i retning av et friprissystem, er det langt på vei med en begrunnelse som ligger implisitt i spørsmålene til Francis Fishwick i sitatet ovenfor. Hvorfor skal en ta vare på noe som ikke virker? Hvorfor bruke så mye tid og energi på å diskutere ordninger som i beste fall bare har uklare litteraturpolitiske virkninger? Det blir en slags symbolpolitikk, der en gir inntrykk av at en gjør noe positivt, ja kanskje tror på det selv, mens en forsømmer en skikkelig diskusjon av alternativ virkemiddelbruk som kunne ha større litteraturpolitiske virkninger. Inntil det motsatte er bevisst betrakter jeg fastprissystemet og alt oppstyret i den forbindelse som en formidabel litteraturpolitisk avsporing.

Dette betyr imidlertid ikke at overgangen fra det ene til det andre systemet er uinteressant. Tvert imot. Alle endringer i rammebetingelser for økonomiske aktører innebærer kostnader, og dess raskere endringene blir gjort, dess større må en regne med at kostnadene

Telemarksforsking-Bø

er. Det er således nokså uforståelig at den nye avtalen skal gjelde allerede fra 1. mai, knapt halvannen måned etter utløpet av høringsfristen. Jeg går ut fra at myndighetene trenger noen uker på å sette seg inn i høringsuttalelsene og utforme den endelige avtaleteksten. Da kan en kanskje oppleve at detaljene i avtalen er klare bare en uke eller to før endringene skal tre i kraft. Jeg tror alle parter vil være tjent med at bokbransjen får noe bedre tid til å tilpasse seg det nye systemet. Hvorfor ikke like godt sette 1.1.06?

Referanser

Bittlingmayer, G. (1988): "Resale Price Maintenance in the Book Trade with an Application to Germany." *Journal of Institutional and Theoretical Economics*, 144, s. 789-812.

Cowen, T. (1998): *In praise of commercial culture*. Harvard University Press, Cambridge, Mass.

Eisenstein, Elisabeth L.(1993): *The Printing Revolution in Early Modern Europe*. Canto edition, Cambridge University Press, Cambridge.

Goldschmith, E. P. (1943): *Medieval Texts and Their First Appearance in Print*, London.

Guillebaud, C. W. (1965): "The Marshall-Macmillan correspondence over the net book agreement." *The Economic Journal* (September), s. 518-538.

Fishwick, F. (1985): *Book Prices in Australia and North America*. Commission of the European Communities, Luxembourg.

Fishwick, F. (1989): *The Economic Implications of the Net Book Agreement*. Booksellers Association/Publishers Association, London.

Fishwick, Francis (2001): "Two Sides of the Same Coin." *London Book Fair Preview*, 23. februar.

Jacobsen, N. K. (1990): "Betraktninger rundt bransjeavtalen." I Inger Lise Breivik og Per Chr. Øiestad (red.): *Fra ide til bok*, Den norske Forleggerforening, Oslo.

Overstreet Jr., T. R. (1983): *Resale Price Maintenance: Economic Theories and Empirical Evidence*. Bureau of Economic Staff Report to the Federal Trade Commission, Government Printing Office, Washington D.C.

Peacock, A. (1991): "Economics, Cultural Values and Cultural Policies." *Journal of Cultural Economics*, 15:2, s. 1-18.

Ringstad, V. (2004): "On the Cultural Blessings of Fixed book Prices. Facts or Fiction?" *International Journal of Cultural Policy*, 10:3, s. 351-365.

Telemarksforsking-Bø

Ringstad, V. (2005): *Kulturøkonomi*. Cappelen Akademisk Forlag, Oslo

Ringstad, V. og K. Løyland (2002): *Norsk bokbransje ved tusenårsskiftet. Endringsprosesser og litteraturpolitiske perspektiver*. Rapport nr. 197, Telemarksforsking-Bø.

Swetz, F. J. (1987): *Capitalism and Arithmetic. The New Math of the 15th Century*. Open Court, La Salle, Ill.

Utton, M. A. (2000): "Books Are Not Different After All: Observations on the Formal Ending of the Net Book Agreement in the UK." *International Journal of the Economics of Business*, vol 7, s. 115-126.